

Jaunimo pasipriešinimas ir KGB veikla XX a. devintojo dešimtmečio pradžioje

Vilniaus miestą ir rajoną nuo 1967 m. iki 1981 m. rudens aptarnavo centrinis Lietuvos SSR KGB aparatas, taigi sostinėje specialaus KGB padalinio nebuvo. Toks padalinys Vilniuje atsirado 1981 m. rugsėjo mėn. Miesto skyriaus kūrimasis užtruko iki 1982 m. pabaigos.

1981 m. rugsėjo 11 d. LSSR KGB pirminkas Juozas Petkevičius išleido pirmąjį įsakymą naujai sukurtam KGB Vilniaus miesto skyriui. Jame rašoma, kad Vilniaus miesto skyrius vykdė kontržvalgybinį darbą tarp miesto įmonių, įstaigų ir organizacijų, kurios nebuvo KGB 2-osios valdybos ir 5-osios tarnybos veiklos akiratyje. Savo jėgomis miesto skyrius padėjo saugumo komitetui kovoti su užsienio specialiosiomis tarnybomis ar kitomis antisovietinėmis organizacijomis. Ideologinės kontržvalgybos srityje miesto skyrius kovojo su „nacionalistais“, „sionistais“ ir norinčiais emigruoti, aiškinosi neigiamus procesus tarp miesto inteligentijos ir jaunimo. Daugiausia dėmesio buvo skiriama įspėjamajam profilaktiniam darbui. Pastarąją veiklos sritį, t. y. neigiamų procesų tarp jaunimo aiškinimąsi, ir mėginsime apžvelgti.

1983 m. rugsėjo 13 d. pažymoje apie bendrą padėtį Vilniaus mieste nemažai dėmesio skiriama ir jaunimui. Šešiose Vilniaus aukštosiose mokyklose mokėsi 32 890 studentų (18 958 iš jų dieniniame skyriuje). Šiose mokyklose dirbo 2343 dėstytojai. Specialiosiose vidurinėse mokyklose, kurių Vilniuje buvo 16, mokėsi 19 240 mokinių (iš jų 13 010 dieniniame skyriuje), jiems dėstė 846 dėstytojai. Profesinėse technikos mokyklose mokėsi

7445 mokiniai, jiems dėstė 1100 dėstytojų. 53-jose vidurinėse, 6-iose muzikos, 1-oje dailės ir 3-jose internatinėse mokyklose dirbo apie 3300 pedagogų ir mokėsi apie 63 tūkst. moksleivių. Kontroliuoti tiek daug moksleivių, studentų ir pedagogų buvo nelengva, tačiau pažymoje teigiama, kad „didžioji jaunųjų dalis stengėsi ir norėjo mokytis bei dirbti komunistiškai, sėkmingai išmoko marksizmo-leninizmo teoriją, perėmė mokslo ir technikos žinias“¹.

Vilniaus miesto skyriaus viršininko pavaduotojas mjr. J. Tamašauskas kuravo miesto skyriaus veiklą pagal „5-ąją liniją“. „Ideologinei kontržvalgybai“ buvo skiriamas išskirtinis dėmesys. 1981–1982 m. iš 14 KGB Vilniaus miesto skyriaus operatyvinių darbuotojų 5 dirbo su priešiška nusiteikusiaisiais jaunuoliais. 1983 m. su moksleiviais „kovojo“ 6 operatyviniai darbuotojai. 1984 m. pagal „5-ąją liniją“ vėl dirbo 5 operatyvininkai. Vilniaus miesto skyriaus operatyviniai įgaliotiniai „prižiūrėjo“ Vilniaus miesto vidurines mokyklas, kuriose buvo dėstoma lietuvių kalba, taip pat mišrias rusų–lenkų mokyklas, vidurinių mokyklų personalą, Vilniaus miesto technikumus, profesines technikos mokyklas. Operatyviniai įgaliotiniai dirbo su neorganizuotu Vilniaus miesto jaunimu, nedarbančiu ir nesimokančiu jaunimu.

Agentūra. Sunku įsivaizduoti efektyvų saugumo organų darbą be agentūros. Agentūra kovai su jaunimu buvo telkiama iš pedagogų ir iš pačių moksleivių. 1981–1985 m. jaunimą „prižiūrėjo“ 57 KGB agentai ir 80 patikimų

asmenų. Miesto skyriaus netenkino turima agentūra nei kiekiu, nei kokybe, ir kiekvienais metais buvo papildoma naujais agentais. Agentai skverbėsi į priešiška sovietams nusi-teikusio jaunimo aplinką, rašė ataskaitas; iš jų saugumas žinojo vyravusias nuotaikas, „žalin-gos“ kultūros židinius. Pavyzdžiui, 1982 m. agentas Žilinskas pranešė, kad kai kurie 36-osios vidurinės mokyklos mokiniai do-mėjosi fašistine ideologija, bandė pamėgdžio-ti fašistinę aprangą. Agentas Jolia informavo, kad Žvėryno rajone susibūrė grupė, kuri vei-kė, siekdama išsaugoti lietuvių tautą, kritika-vo sovietinę konstituciją, spausdino nelegalų leidinį „Kova“. Patikimo asmens B duomeni-mis, Vilniaus miesto profesinėje technikos mokykloje Nr. 25 egzistavo grupė, kurią su-darė 6–7 mokiniai, besilaikantys nacionalis-tinių pažiūrų ir nešiojantys šaulių ženklukus.

Agentų bei patikimų asmenų pateikta in-formacija būdavo kruopščiai tikrinama. Stengtasi jais pasinaudoti „priešiška“ moks-leivių veiklai silpninti. Ypač bijota mokslei-vių vasaros atostogų. Saugumo dokumentuo-se rašoma: „Tarp besimokančių vidurinėse mokyklose, technikuose ir profesinėse technikos mokyklose vasaros atostogų metu padidėja susidomėjimas pankų ir hipių judė-jimais, o šių judėjimų nariai skleidžia ideolo-giškai žalingas kalbas, platina antisovietinio turinio atsišaukimus, ant namų sienų rašinėja priešiškus šūkius“².

1984 m. su agento Lauros pagalba buvo at-skleista jaunimo grupė, kuri priklausė „nele-galių Vakarų šalių gamybos ideologiškai nei-giamo turinio videofilmų peržiūrėjimo orga-nizacijai“ (taip agentas apibūdino šių jaunų žmonių veiklą). Kaip prisimena tuos įvykius vienas iš dalyvių Giedrius Drukteinis, tuo me-tu buvo madinga išsinuomoti vaizdo grotuvą už 100 rublių (gan didelė suma) ir rengti „ki-no seansus“. „Bilietas į tokį kino seansą kai-navo 5 rublius. Nesunku būdavo rasti butą, kur žiūrėdavome filmus, nesunkiai rasdavo-me ir norinčiųjų pasižiūrėti vieną ar kitą fil-

mą“, – pasakojo G. Drukteinis. Saugumiečiai, sužinoję apie tokią filmų peržiūrą, rengdavo milicijos reidus, sulaikydavo visus jaunuolius. „Paprastai kentėdavo mūsų tėvai, ypač už-imantys aukštas pareigas sovietinėje sistemo-je, tačiau tuo pat metu įtakingų tėvų vaikams buvo lengviau ir išsisukti“, – prisimena pašne-kovas, kurio tėvas tuomet buvo Lengvosios pramonės technikumų direktorius.

Be agentų ir patikimų asmenų, KGB miesto skyriaus 1983 m. darbo plane numaty-ta kovai su jaunimu pasitelkti F. Dzeržinskio komjaunimo operatyvinį būrį, kad jis palaiky-tų tvarką didelių sporto varžybų ir koncertų metu, budėtų valstybinių švenčių dienomis.

Veikdamas prieš Vilniaus jaunimą, KGB miesto skyrius bendradarbiavo su MVD struktūromis. Tai padėjo kontroliuoti pankų ir hipių judėjimus. Vykstant rinkimams į SSRS Aukščiausiąją Tarybą, sovietų valdžia bijojo „priešiškų ir antvisuomeninių“ išpuo-lių – saugumo planuose buvo reikalaujama „užkirsti kelią destruktiviems jaunimo veiks-mams“, sustiprinti budėjimą jaunimo susibū-rimo vietose (alaus baruose „Žemaičių ali-nė“, „Tauro ragas“, „Aukštaičių“, kavinėse „Žibutė“, „Vaiva“, „Laumė“, kokteilių bare „Turistas“ ir t. t.).

JAUNIMO IŠŠŪKIS SISTEMAI

Išlikusiuose KGB Vilniaus skyriaus doku-mentuose rašoma, kad visi KGB veiksmai iki baudžiamosios bylos traktuotini kaip pro-filaktiniai. Profilaktika (dalyvaujant visuome-nei arba ne), išpėjamieji auklėjamieji pokal-biai, patikrinimai, išpėjimai (žodžiu, raštu, vieši arba ne) – visa tai profilaktinės priemo-nės. Per pokalbius dažniausiai būdavo gąsdi-nama: būsi išmestas iš vidurinės, profesinės technikos mokyklos ar technikumų, neįstosi nei į aukštąją, nei į aukštesniąją mokyklas, paims į sovietinę kariuomenę (nepaklusnūs vaikinai dažniausiai tarnaudavo Tolimuo-

siuose Rytuose, Sovietų Sąjungos šiauriniuose rajonuose ar dar blogiau – darbo bei kalinių prižiūrėjimo daliniuose), niekuomet neišvyksi į užsienio valstybes.

Dauguma jaunimo, supratęs, kad gąsdinama ne šiaip sau, nutraukdavo veiklą. Tik nedaugelis drįsdavo ją tęsti, tačiau tai būdavo „nacionalistinio“ turinio lapelių platinimas, antisovietinių užrašų rašymas ar neramumai didesnių sporto varžybų metu. Bent kiek rimtesnė veikla būdavo iš karto susekama.

KGB Vilniaus miesto skyrius ypač domėjosi „antivisumeninėmis jaunimo grupėmis“, hipiais, pankais, Krišnos mokymo sekėjais. Buvo stebima padėtis jaunimo susibūrimo vietose – diskotekose, klubuose, kavinėse, taip pat karatė sekcijose. Domėtis kovos menais skatino visos Sovietų Sąjungos pavyzdys, mat nemaža sportuojančiųjų vėliau įsitraukdavo į nusikalstamas gruputes.

Paprastai jaunimas į saugumo akiratį patekdavo po neįprastų sovietinei sistemai veiksmų. Antai profesinės technikos mokyklos Nr. 25 mokiniai R. Glinskis, A. Kirklys ir G. Raguckis buvo „profilaktiškai apdoroti“, kai 1982 m. vasario 16 d. neatvyko į praktiką – šventė nepriklausomos Lietuvos dieną. Tų pačių metų birželio mėn. profilaktinės priemonės buvo panaudotos prieš Vilniaus politechnikumo moksleivius G. Pempę ir E. Radzevičių, o lapkričio mėn. – ir prieš R. Dailidę. Visi jie domėjosi fašistine ideologija, nešiojo svastikos ženklukus ir savo apranga pamėgdžiojo Hitlerio kovotojus. R. Dailidė dar skaitė „buržuazinės Lietuvos“ literatūrą, taip pat nelegalius leidinius „Aušra“ ir „Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronika“. Visi priklausė Žvėryno jaunimo grupei. Po tokių moksleivių veiksmų komunistų partijos komitetas nutarė pagerinti ideologinį mokymą politechnikume. „Devintojo dešimtmečio pradžioje ir viduryje buvo madinga vaikščioti su apranga, imituojančia skautų bei nepriklausomos Lietuvos šaulių uniformas, taip pat skaityti saugumo vadinaimą buržuazinę spaudą, burtis į įvairias or-

ganizacijas“, – prisimena G. Drukteinis.

KGB plk. V. Neverausko, vadovavusio Vilniaus miesto skyriui, teigimu, „paaugliai ir jauni žmonės, veikiami Vakarų gyvenimo stiliaus, naikino ir niekino valstybinius bei agitacinius simbolius, mėgino įsigyti ginklų, sprogmenų, kuriuos norėjo panaudoti ekstremistinei ir chuliganiškai veiklai“³.

Nemažai sunkumų KGB Vilniaus miesto skyriui kėlė ir iš Vakarų valstybių į Lietuvą atvykstantys studentai. 1982 m. jų buvo atvykę 90. Kaip prisimena buvęs saugumo karininkas, dėl atvykstančių į Lietuvą jaunuolių iš Vakarų kildavo konfliktų tarp 5-osios tarnybos ir 1-ojo skyriaus (užsienio žvalgyba). „Atvykstantiems jaunuoliams iš Vakarų kartu su „Žinijos“ draugija organizuodavome lietuvių kalbos kursus, rengdavome ekskursijas į leistinus lankyti Lietuvos miestus, kartu stengdavomės juos prikalbinti teikti mums visokeriopą informaciją. Tokia 1-ojo skyriaus veikla nepatikdavo 5-ajai tarnybai, kuriai atvykstantys jaunuoliai tik keldavo daugiau bėdų nei teikdavo naudos“, – pasakojo Vilius Kontrimas, buvęs KGB 1-ojo skyriaus viršininko pavaduotojas.

KGB Vilniaus miesto skyrius mėgino kontroliuoti ir kunigus bei vienuoles, siekusių daryti įtaką besimokančiam, studijuojančiam ir dirbančiam jaunimui.

„Nepakankamas auklėjimas šeimoje ir mokykloje“ buvo nurodomas kaip pagrindinė jaunimo priešiško priežastis. Daug bėdų miesto skyrius turėdavo masinių susibūrimų metu. 1983 m. gegužės 26–27 d. brolių Tautkų roko grupės („Rondo“) koncerto metu Vingio parke kai kurie asmenys skandavo „nacionalistinius“ bei fašistinius šūkius. Per futbolo varžybas paaugliai skanduodavo „nacionalistinius“ šūkius, vietiniai futbolo sirgaliai įžeidinėjo kitus sirgalius, atvykusius iš Maskvos, Leningrado, Minsko, mėtė butelius ir kitus daiktus. Nepamiršo jaunimas ir Romo Kalantos susideginimo. Saugumo dokumentuose užfiksuota, kad 1984 m. rugsėjo mėn. per susitikimą tarp Balninkų kaimo vi-

durinės mokyklos (Molėtų rajonas) ir Vilniaus miesto statybos technikum mokinių pastarieji dainavo „nacionalistinio“ turinio dainą apie susideginusį R. Kalantą.

Turimi KGB Vilniaus miesto skyriaus duomenys rodė, kad vidurinių mokyklų mokiniai ėmė labiau domėtis Lietuvos praeitimi, nepriklausomos Lietuvos ir nacistinės Vokietijos atributika, todėl buvo stiprinamos operatyvinės pozicijos vidurinėse mokyklose, stengtasi nutraukti „negatyvią“ kai kurių mokinių veiklą.

Kalbėdamas apie KGB Vilniaus miesto skyriaus darbą plk. V. Neverauskas pabrėžė: „Po profilaktinių kovos priemonių reikėdavo užtikrinti, kad jaunas žmogus ir vėliau nemaištautų. Dažnai trūko ištvermės, profesionalaus požiūrio, noro ir toliau kovoti iki galo, kad konkretus asmuo pasitaisytų į „gerąją pusę“⁴“.

Daugiausia rūpesčių KGB Vilniaus miesto skyriui kėlė asmenys iki 18 metų – moksleiviai, todėl plk. V. Neverauskas padarė išvadą, kad „operatyvininkai turėjo ne tik fiksuoti ir aiškintis nusikalstamus veiksmus, bet ir didžiąją savo darbo dalį skirti priežastims analizuoti, prevencinėms priemonėms kurti“⁵.

Nemaža bėdų sovietinės sistemos saugotojams atnešdavo tradicinė Kaziuko mugė, kurios metu į Vilnių iš visos Sovietų Sąjungos rinkdavosi hipiai. „Dideliu laimėjimu“ buvo vadinama tai, kad Vilniaus miesto operatyviniai įgaliotiniai sugebėjo patraukti į savo pusę R. Burlingaitį – pankų lyderį. Iš operatyvinės informacijos matyti, kad Vakarų šalių pavyzdžiu Vilniuje ir toliau būrėsi hipiai ir pankai. Pastaraisiais domėjosi vis jaunesni

paaugliai, iš kitų bendraamžių išsiskirdavę išvaizda, įžūlumu, cinizmu, visuomenės normų nepaisymu, polinkiu į alkoholį, narkotikus. KGB Vilniaus miesto skyriaus viršininkas plk. V. Neverauskas pabrėžė, kad „ypatingas dėmesys turėjo būti skiriamas ir pedagogams. Mokytojai turėjo padėti išauklėti socializmui atsidavusį žmogų, įskiepyti jam komunistines idėjas, formuoti teisingą jauno žmogaus pasaulio supratimą“.

1985 m. gruodžio mėn. kreipdamasis į savo skyriaus pavaldinius V. Neverauskas išdėstė net 8 punktus, kodėl jaunimas priešinasi sovietinei santvarkai ir kodėl nepavyko to priešinimosi nuslopinti. Pasak jo, „jaunimas dar nebuvo politiškai subrendęs, todėl buvo lengvai pažeidžiamas, be to, dauguma pedagogų, komjaunimo vadovų gyvenimą vaizdavo tik rožinėmis spalvomis, o praktišką gyvenimo pusę nuslėpdavo“, ir tai „neigiamai veikė jaunus žmones“⁶.

Apibendrinant galima teigti, kad KGB Vilniaus miesto skyrius iki 1985 m. sugebėjo iki minimumo sumažinti antisovietinius Vilniaus miesto moksleivių veiksmus. Tam saugumas ne tik panaudojo turimą agentūrą bei patikimus asmenis, bet ir MVD organus su F. Dzeržinskio komjaunimo būriu. Nemažą operatyvinių darbuotojų, dirbančių pagal „5-ąją liniją“, skaičius rodė, kad maištingos mintys tarp jaunuolių buvo gajos, o KGB nenorėjo taikytis su antisovietine moksleivijos veikla. Iš esmės ta veikla apėmė tik priešiškų užrašų, antisovietinio turinio laiškų bei lapelių rašymą ir platinimą, neramumus sporto varžybų metu. Bent kiek organizuotesnė jaunimo veikla būdavo atskleidžiama ir nutraukiama.

Nuorodos

¹ KGB pažyma apie operatyvinę padėtį Vilniaus mieste 1983 m., Lietuvos ypatingasis archyvas (LYA), f. K-1, ap. 14, b. 12, l. 55.

² KGB Vilniaus miesto skyriaus papildomas agentūrinių-operatyvinių veiksmų planas 1983 m., ibid., l. 31.

³ KGB Vilniaus miesto skyriaus viršininko plk. V. Neverausko metinė ataskaita, ibid., l. 100.

⁴ KGB Vilniaus miesto skyriaus agentūrinio-operatyvinio darbo 1983 m. ataskaita, ibid., l. 70.

⁵ Ibid.

⁶ Ibid., l. 133.